

УДК 37:37.011.33(437.1/.2)

Вікторія Стинська,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
імені Богдана Ступарика,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

**«МАТЕРИНСЬКА ШКОЛА»
ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ
ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
МАТЕРИНСТВА І ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано педагогічний твір Я. А. Коменського «Материнська школа». Окреслено бачення педагога на мету, зміст виховання дітей дошкільного віку і рівень педагогічної освіченості батьків. Представлено ряд цінностей, які є основою морального виховання дітей перших шість років життя. Подано сформульовані педагогом ознаки, які визначають здатність дитини до навчання.

Ключові слова: «Материнська школа», Я. А. Коменський, соціально-педагогічна підтримка, материнство, дитинство.

В статье проанализировано педагогическое произведение Я. А. Коменского «Материнская школа». Очерчено взгляд педагога на цель, содержание воспитания детей дошкольного возраста и уровень педагогического образования родителей. Представлен ряд ценностей, которые являются основой морального воспитания детей первых шести лет жизни. Поданы сформулированные педагогом признаки, которые определяют способность ребенка к обучению.

Ключевые слова: «Материнская школа», Я. А. Коменский, социально-педагогическая поддержка, материнство, детство.

The pedagogical creation by Y. A. Komenskyj «The school of mother» is analyzed in the article. The author's outlooks for the aim, the content of education of pre-school children and the stage of intelligence of the parents are presented here. Series of values that are the basis of the moral education of children first six years of life were presented. Formulated characteristics, teacher was filed that determine a child's ability to learn.

Key words: «The school of mother», Y. A. Komenskyj, socio-pedagogical support, motherhood, childhood.

У Державній національній програмі «Освіта (Україна ХХІ століття)» домінуючим напрямом реформування освіти визнано «...організацію родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу й забезпечення педагогічного всеобучу батьків». 31 травня 2012 р. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р. Це надзвичайно важливий документ в контексті підвищення престижу сім'ї, рівня відповідальності батьків за виховання та розвиток дітей, їх життя й здоров'я; підготовки молоді до вступу в шлюб та народження й виховання дітей; мінімізації асоціальних проявів у сім'ї; залучення громади до допомоги сім'ям з дітьми і т.д. Отже, на сучасному етапі в Україні проблеми сім'ї стають архіважливими, а соціально-педагогічна підтримка материнства і дитинства – першочерговим її завданням. Окреслені пріоритети є загальними для всіх європейських держав, де «...сім'я визнається найважливішим соціальним інститутом, в якому народжуються і виховуються нові покоління, де відбувається їх соціалізація, де ці покоління отримують економічну і психологічну підтримку» [5, с. 358]. У цьому контексті важливо звернутися до витоків минулого, що дозволило б збагатити сьогодення історико-педагогічним досвідом та глибше осмислити природу сучасних проблем сім'ї.

Великий вклад у розробку засад сімейного виховання внесли видатні українські вчені кінця ХІХ – початку ХХ ст. А. Макаренко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Психолого-педагогічні проблеми виховання в сім'ї були предметом дослідження й сучасних науковців, таких як І. Бех, Л. Бойко, Л. Драчук, І. Зверева, В. Кравець, Г. Наумчук, Л. Синютка, Т. Троїцький, І. Трубавіна та ін.

Значний інтерес до питань державної соціальної політики, соціально-педагогічного захисту й підтримки материнства та дитинства виявляли й більшість зарубіжних вчених, педагогів-практиків в різні періоди історії. Близькою вона була і Яну Амосу Коменському, котрий даній проблемі присвятив розділ у «Великій дидактиці» та окремий твір під назвою «Материнська школа». Тому метою окресленої статті обрано аналіз видатної педагогічної праці митця «Материнська школа». Названий твір і досі не втратив своєї актуальності, оскільки є справжньою програмою педагогічного всеобучу батьків з методичними рекомендаціями.

Ян Амос Коменський (1592–1670) – чеський педагог-гуманіст, письменник, громадський діяч. У цьому році минає 420 років від дня народження геніального педагога, однак його педагогічна система є актуальною й на сучасному етапі. Слушну думку про далекоглядність ідей педагога для прийдешніх поколінь свого часу висловив С. Литвинов: «Я. А. Коменський – не лише історія, а в значній мірі і сучасність прогресивного людства» [3, с. 4].

На думку Я. Коменського, освіту слід розпочинати якомога раніше і

присвятити їй весь період юності – 24 роки. Даний відрізок часу він розділив на чотири 6-річні вікові періоди: дитинство (0–6 р.), отрочтво (6–12 р.), юність (12–18 р.), змужнілість (18–24 р.). В основу такого поділу він поклав вікові особливості дітей.

Кожному віковому періоду Я. Коменський визначив відповідну школу: материнська школа (материнське опікунство в кожній сім'ї); школа рідної мови (елементарна народна школа, створюється у кожній общині, селі, містечку); латинська школа або гімназія (створюється у кожному місті); академія (створюється у кожній державі або великій провінції) [4, с. 57].

Ці чотири школи педагог красномовно порівняв з чотирма порами року: «...материнская школа представляет собой прекрасную весну, украшенную почками и цветами различных ароматов. Школа родного языка представляет собой лето с его спелыми колосьями и некоторыми ранними плодами. Гимназия соответствует осени, собирающей богатые плоды с полей, садов и виноградников и складывающей это в сокровищницу ума. Академия, наконец, – это зима, дающая собранным плодам различные назначения, чтобы было на что жить во все остальное время жизни» [1, с. 441].

Найважливіше місце в окресленій системі освіти педагог відводив першій ланці – материнській школі, під якою розумів не громадську інституцію, а своєрідну форму сімейного виховання. Місцем материнської школи мала бути сім'я, а вихователем – мати.

Мету материнської школи Я. Коменський вбачав у розвитку переважно зовнішніх почуттів задля того, «...чтобы дети приучались обращаться правильно с окружающими их предметами и распознавать их» [1, с. 440]. Він порівнював дитину з деревом і писав: «...в первые же годы дерево выпускает из своего ствола все главные ветви, которые оно будет иметь и которым впоследствии приходится только разрастаться» [1, с. 442]. Саме тому основні знання необхідно подати дитині саме в перші роки життя і материнська школа повинна бути в кожному домі і стати одним із найголовніших етапів дитячого виховання та навчання.

Великою любов'ю і ніжністю наповнені слова педагога про дітей, яких він називає безцінним скарбом, а найщасливішими вважав людей, яким Бог їх подарував. Саме тому, – писав митець, – «...для родителей дети должны быть милее и дороже, чем золото и серебро, жемчуг и драгоценные камни...», «...золото и серебро – вещи, ненадежные и скоро проходящие, а дети – бессмертное наследие», «происходят... дети – из самой нашей сущности» і для батьків «...являются неотъемлемым достоянием», «...золото, серебро, драгоценные камни не могут научить нас ничему, чему учат другие творения, а именно – божественной мудрости, могуществу, благодати. А дети нам даются как зеркало скромности, приветливости, доброты, согласия и других христианских добродетелей» [2, с. 201–205]. Він навіть порівнював дітей з ангелами і вважав

помешкання, де чутно дитячий сміх, благодатним: «...у кого дома есть дети, тот может быть уверен, что в доме присутствуют ангелы; всякий, кто обнимает руками маленьких детей, пусть не сомневается, что обнимает ангелов» [2, с. 204].

У праці «Материнська школа» видатний педагог першим порушив питання про безпеку дитини. Він зазначав, що жінка повинна турбуватися про здоров'я своєї дитини ще в утробі. Задля цього вона має подбати про власне здоров'я, вести здоровий спосіб життя, бути уважною до себе, відмовитися від шкідливих звичок, оскільки «...весьма легко всем этим повредить слабого и еще не окрепшего во чреве ребенка» [2, с. 213–214].

Закликав педагог жінок дбати як про фізичне, так і психічне здоров'я, «...чтобы не предаваться внезапному страху, не слишком сердиться, не мучиться, не терзаться и пр.» [2, с. 214]. На народження здорової дитини, писав він, впливають і зовнішні дії матері. Тому жінка не повинна виснажуватися як «вялостью и бездельем», так і надмірною роботою, а працюючи, повинна бути бадьорою, по можливості швидкою і веселою, «...ведь какою она бывает тогда сама, такого характера она родит ребенка» [2, с. 213–214].

Велику увагу присвячено й дитячому харчуванню та природному годуванню дитини. Засуджуючи матерів, котрі не годували своїх дітей грудним молоком, він зазначав, «...что это жестокое отчуждение детей от их матерей и питание чужим молоком кормилиц (если только не вызывается это каким-нибудь неизбежным случаем или слабостью матерей), прежде всего, противно Богу и природе, во-вторых, вредно для детей, в-третьих, губительно для самих матерей, в-четвертых, совершенно не заслуживает уважения и достойно сильнейшего порицания» [2, с. 214].

За здоров'ям дитини, на думку Я. Коменського, необхідно слідкувати з великою пильністю. Він закликав батьків дбати про дотримання дитиною режиму дня, правильне харчування та заняття спортом, не давати без необхідності дітям ліки.

Педагог-новатор заперечував теорії самостійного навчання й підкреслював про необхідність цілеспрямованого навчання й виховання дітей: «...никто не должен думать, что юношество само по себе и без усиленного труда может быть воспитано (в благочестии, добродетелях и в науках» [2, с. 207].

Важливу місію першого вчителя Я. Коменський покладав на батьків. Він закликав не нехтувати батьківськими обов'язками, оскільки на них «...Бог возложил обязанность с величайшей старательностью внедрять в самый нежный ум и искусно внушать ему относящееся к познанию знания» [2, с. 207].

На його думку, батьки помиляються, вбачаючи власний батьківський обов'язок тільки в навчанні дітей їсти, пити, ходити, говорити, одягатися. Висміював і батьків, що дбали тільки про красу, багатство, владу. Піклуватися, – писав педагог, – слід «...о душе как о главной части

человека, чтобы она могла выйти из тела как лучше украшенной» [2, с. 206]. А про тіло слід дбати для того, щоб воно стало «...жилищем, пригодным и достойным бессмертной души» [2, с. 206]. Отже, Я. Коменський практично описував основні закономірності релігійного виховання дітей.

У праці «Материнська школа» він окреслив потрійну ціль виховання: віра і благочестя; добра вдача; знання мов і наук. Він зазначав: «...у кого в своем доме дети предаются этим трем упражнениям, у того – рай, где сеются, орошаются, зеленеют и цветут небесные растения; у того – храм святого духа, в котором он создает и совершенствует сосуды милосердия, орудия славы, чтобы в них, как в живом образе Бога, все более и более блистали лучи его могущества, мудрости и благости; как счастливы в таком раю родители!» [2, с. 207].

Тим не менше, – зазначав Я. Коменський, оскільки батьки часто не здатні виховувати дітей або через службову зайнятість не мають часу на це, то «...по мудрому и спасительному решению, издревле было установлено, чтобы в каждом государстве образование юношества, вместе с правом наказания, поручалось мужам мудрым, благочестивым, почтенным» [2, с. 208]. Ця важлива місія виховання покладалася на педагогів, наставників, які мали навчати дітей в школах, гімназіях, колегіях.

Водночас, зазначав педагог, враховуючи принцип природовідповідності, батьки не повинні відкладати виховання й освіти своїх дітей на більш пізній час, оскільки «невозможно уже выросшее кривое дерево сделать прямым и лес, повсюду усеянный терновыми кустами, превратить в огород». Він закликав їх самостійно «...изучить способы обращения со своими сокровищами..., чтобы под их собственным руководством дети начинали возрастать в мудрости и любви у Бога и людей» [2, с. 209]. Отже, педагог підводив до думки про важливість і необхідність педагогічної освіти для батьків.

На думку Яна Коменського, в перші шість років життя батьки повинні прищепити їм наступні цінності, які є основою морального виховання:

- помірності – діти повинні їсти і пити «сообразно с требованиями природы; не объедаться и не переполняться пищей и питьем сверх необходимости»;
- охайності – дитина повинна «соблюдать приличия при еде, в одежде и в попечении о теле»;
- повагою до старших, їх дій та слів;
- ввічливості – «чтобы они по знаку и слову старших готовы были немедленно выполнить все»;
- говорити правду – «что есть – то есть, чего нет – того нет. Пусть же никогда не приучают лгать и говорить не то, что есть, серьезно или в шутку»;

- справедливості – «чтобы они не касались ничего чужого, не трогали, не брали тайно, не прятали и не причиняли кому-либо вреда»;
- добродійності – щоб діти були «приятними для других, чтобы они были щедрыми, а не скупыми и не завистливыми»;
- працелюбності – «чтобы они привыкли избегать ленивого досуга»;
- мовчанню – діти повинні вміти не тільки говорити, але й мовчати, «где это необходимо: когда говорят другие»;
- терпінню – «чтобы они не думали, что все должно являться к ним по их мановению; с раннего возраста постепенно они должны приучаться обуздывать страсти»;
- делікатності (гуманності) і бажанню служити старшим – таке виховання «является особенным украшением юношества, то будет уместным, чтобы и к этому также приучались они с детства»;
- витонченості манер – проявляти до кожного «деликатность, уметь приветствовать, подавать руку, благодарить за одолжение и прочее»;
- тримати себе з гідністю – «во всем вести себя сдержанно и скромно» [2, с. 210–211].

Окрім цього, в материнській школі, за твердженням Я. Коменського, дитина мала засвоїти цілу низку предметів:

1. Початкові знання з метафізики дитина мала опанувати, коли батько і мати звертали її увагу на все, що вона бачить, чує, смакує, тримає в руках. Пізніше дитина засвоїть терміни: дещо, десь, є, немає, так, не так, де, коли, схоже, несхоже та ін., що в цілому і є основою метафізики.

2. З галузі фізики дитина в шість років мала знати, що таке вода, земля, повітря, вогонь, дощ, сніг, лід, камінь, залізо, дерево, трава, птах, риба, домашні тварини та ін.

3. З азами оптики дитина мала познайомитися, коли починала розрізняти й називати світло й темряву, світло й тінь та розпізнавати основні кольори: білий, чорний, червоний та ін.

4. Початкові знання з астрономії дитина мала засвоїти, коли дізнавалася, що називають сонцем, місяцем, зірками, і помічала, як вони кожного дня сходять і заходять.

5. Перші відомості з географії дитина мала отримати в своєму природному довкіллі, коли починала усвідомлювати, що таке гора, долина, поле, річка, село, селище, місто.

6. Основи хронології дитина мала пізнати, коли починала розуміти, що таке час, година, день, тиждень, місяць, рік, а також літо, зима, весна, осінь, учора, позавчора, завтра, післязавтра та ін.

7. Початкові знання з історії дитина мала отримати, коли намагалася пригадати й розповісти, що відбулося недавно, як та чи та людина в цій

ситуації діяла.

8. Ази арифметики дитина мала засвоїти, коли дізнавалася, що таке багато і мало, вчилася рахувати до десяти й розуміти, що три більше, ніж два, і що одиниця, додана до трьох, – це вже буде чотири та ін.

9. Елементарні знання з геометрії дитина мала отримати, коли усвідомила, що називається великим і малим, довгим і коротким, широким і вузьким, товстим і тонким, а також – що таке лінія, хрест, коло тощо, і завважувати для себе, що те чи те вимірюється лінійкою, метром, сажнем, рулеткою та ін.

10. З основами статички дитина мала знайомитися, коли спостерігала, як зважуються продукти, і вчилася щось зважувати на власній руці, аби визначати, що важче, а що легше.

11. Перший досвід механічної праці дитина мала отримати, коли їй не лише дозволяли, а й навчали щось робити, допомагати: переносити речі, приводити їх у порядок, щось будувати чи руйнувати, зв'язувати та ін. Усе це діти залюбки роблять у цьому віці. А тому не слід забороняти такі заняття, необхідно підтримувати їх і розумно направляти дітей.

12. З мистецтвом діалектики дитина мала ознайомитися, коли її увагу привертали до розмови, яка ведеться у формі запитань і відповідей, привчали її ставити запитання і відповідати на них в межах теми, не відхиляючись від неї.

13. Основи граматики дитина мала засвоїти, коли навчалася правильно говорити рідною мовою, чітко вимовляти літери, склади, слова.

14. Початкові знання з риторики дитина мала отримати, коли наслідувала риторичні особливості мови батьків. Особливу увагу дитини слід звертати на відповідність жестикуляції характеру мови та вимови, а саме: в запитаннях підвищувати голос на останньому складі, а у відповіді понижувати його і т.д.

15. Перше знайомство з поезією відбувалося, коли дитина вивчала вірші, переважно дидактичного змісту.

16. Ази музики дитина засвоювала, коли вчилася співати.

17. Початкові знання сімейного й господарського характеру дитина отримувала, коли вивчала осіб, з яких складається сім'я та рід: кого називають батьком, матір'ю, дідусем, бабусею, сестрою, братом, тіткою, дядьком; а також назви частин будинку: кухня, вітальня, спальня, інші домашні предмети: стіл, тарілки, ложки, виделки, чашки, блюдця та їхнє призначення.

18. Особливу увагу з перших днів життя батьки мали приділяти моральному вихованню дитини [1, с. 442–445].

Таким чином, можна стверджувати, що в області розумового виховання перед материнською школою Я. Коменський ставив завдання підготовки дітей до подальшого систематичного навчання в школі, а зміст порад і завдань в «Материнській школі» було розраховано на освічену жінку-матір, яка глибоко розуміє сам принцип такої школи і наукову

термінологію, а також володіє методикою впровадження її ідей.

Наступною ланкою системи освіти є навчання в школі, яке, на думку Я. Коменського, буде успішним, якщо дитина буде підготовленою, володітиме навиками «...в благочестии и добрых нравах (особенно в почтительности, послушании и повиновении по отношению к старшим), а также мудрости, в быстром выполнении дела, в отчетливом произношении слов» [2, с. 238].

Не радив педагог і поспішати батькам із переходом дітей до загальної школи раніше 6-річного віку. Він навіть сформулював ознаки, за якими можна було визначити здатність дитини до навчання, що нагадують сучасні передумови навчальної діяльності, а саме:

1. Якщо дитина засвоїла необхідний перелік знань, умінь і навичок в материнській школі.
2. Якщо дитина уважна, здатна мислити «...по поводу предлагаемых вопросов и замечена известная способность суждения» [2, с. 239].
3. Якщо у дитини присутнє прагнення до навчання.

Тобто, саме материнська школа і мати, як перша вчителька, мали закласти першооснову подальшого навчання.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що хоча система шкіл Я. Коменського виявилась нездійсненою, його материнська школа – це справжня програма педагогічного всеобучу для батьків з відповідними методичними рекомендаціями, яка чітко визначає межі відповідальності сім'ї за навчання і виховання дітей, адже саме батьки чи особи, які їх замінюють, зобов'язані постійно дбати про своїх дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей, зміцнення фізичного здоров'я, отримання загальної освіти та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коменский Я. А. Великая дидактика, содержащая универсальное искусство учить всех всему / Я. А. Коменский // Избр. пед. соч. в 2 т. / под ред. А. И. Пискунова. – М. : Педагогика, 1982. – Т. I. – С. 242–476.
2. Коменский Я. А. Материнская школа, или О заботливом воспитании юношества в первые шесть лет / Я. А. Коменский // Избр. пед. соч. в 2 т. / под ред. А. И. Пискунова. – М. : Педагогика, 1982. – Т. I. – С. 201–242.
3. Литвинов С. А. Ян Амос Коменский і радянська педагогіка / С. А. Литвинов. – К. : Радянська школа, 1958. – 56 с.
4. Лордкипанидзе Д. О. Дидактика Яна Амоса Коменского / Д. О. Лордкипанидзе. – изд 2-е. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1949. – 126 с.
5. Лордкипанидзе Д. О. Великий чешский педагог Ян Амос Коменский / Д. О. Лордкипанидзе. – М. : Знание, 1957. – 30 с.
6. Pfau-Effinger B. Institutioneller und soziokultureller Kontext der Entscheidung verheirateter Frauen für Teilzeitarbeit / Pfau-Effinger B., Geissler B. – 2002. – V. 25. – № 3. – 370 s.